

Müller Róbert

A Várvölgy–Nagy-Lázhegyen feltárt későbronzkori magaslati településrészlet szerkezete

A korábbi szakirodalomban Várvölgy–Kis-Lázhegy néven emlegetett régészeti lelőhely¹ a Dunántúl legnagyobb kiterjedésű, mintegy 160 ha felületű, későbronzkori magaslati települése.² A Nagy-Lázhegy a Balaton-felvidék többi tanú hegyéhez hasonlóan a pliocén korban keletkezett vulkáni eredetű bazalt tanúhegy, amelynek felszínét döntően agyagos-vályogos elúvium borítja, de helyenként foltokban a pleisztocén jégkorszakaiban keletkezett löszfoltok, bazaltkő felbukkanások és főleg a hegy közepén a környezetéből mintegy 25 m-t kiemelkedő Vörösföld tetőn és közvetlen közelében tufa is előfordulnak. A plató felszíne 335 és 345 m-es tengerszint feletti magasságban van. Több helyen a peremtől befelé lejt a felszín, így a mélyedésekben, a vízzáró agyagon belső tavak keletkeztek. Ezek közül a legnagyobbak a hegy ÉNy-i végén lévő Végtő és a Ny-i oldal közepéhez közeli Méházi-tó voltak.³ Az 1950-ben megnyitott bazaltbánya – közismert elnevezése Uzsai bazaltbánya – mára a hegy csaknem felét megsemmisítette. Ennek esett áldozatul a két említett nagyobb belső tó is. A bányászok elmondása szerint a Méházi-tó vízének leeresztése a '90-es évek közepén 3 hónapig tartott. A DK-i oldal mentén található kisebb tavakban – Cshus-, Kaszáló-, Rekettyés- és Gyékényes-tó – 2006 tavaszán, a bőséges téli csapadéknak köszönhetően újra megjelent a nyílt víz és még május végén is fotózható volt.

A magaslati településnek természetes védelmet nyújtott a hegy meredek oldala, csak a D-i oldal közepe táján volt egy nyereg, amin keresztül viszonylag könnyen megközelíthető volt a plató. Ezt a nyeret a későbronzkorban feltehetően mesterségesen megmagasították, de egyidejűleg a főbejárat védelmére, a ma kb. 8.5 m széles út két oldalán bazaltkővekből sáncot emeltek. Ezek maradványai ma is láthatók, – az épebb K-i sánc még mindig 5 m-t emelkedik az út felszíne fölé – ezeket nevezik a várvölgyiek Ördöggöveknek (1. kép 6).

A környék többi bazaltbányájához hasonlóan az uzsai is 1992 óta a német tulajdonú Basalt-Középkő Kőbányák Kft.-hez tartozik. A bánya bővítése során 2001-ben a Vörösföld-tető Ny-i lejtőjén, majd 2002-ben az egykori Méházi tótól D-re végeztette el a bánya a tulajdonában lévő erdő tarvágását. A KÖH Keszthelyi Regionális Irodájának határozata alapján 2003 novembere és 2006 május vége között az utóbbi területen, mintegy 48.000 m² felületen felügyeltük a tuskózást és a humusz felső rétegének elhordását, majd elvégeztük a megelőző feltárást. A feltárt felület (1. kép 2.) az egykori Méházi tótól (1. kép 1.) D-re mintegy 140 m-re kezdődött. A európai bronzkor a szubboreális klíma időszakokra esik, de a meleg időszakon belül hűvös-nedves, meleg-nedves és száraz-meleg periódusok váltották egymást.⁴ Az É-középeurópai síkságon az urnamezős kultúra idején száraz, kontinentális klíma uralkodott, amit az igazol, hogy ott a vízközeli települések a mai talajvízszint alatt találhatóak.⁵ A Dunántúlon más lehetett a helyzet, mert az M7 autópálya építéséhez kapcsolódó megelőző feltárások során az újkőkori, a korabronzkori és a kelta-római települések értek bele a mocsaras területekbe, az urnamezős kultúra települései viszont kivétel nélkül a magasabb szinteken kerültek elő.⁶ A későbronzkorban, legalábbis a csapadékosabb periódusokban magasabb vízzszinttel rendelkezhetett a Méházi tó, és ezáltal felülete is nagyobb lehetett. Ezzel magyarázható, hogy a feltárt felület ÉNy-i, legmélyebb részén csak a felszínen tudtunk cserepeket gyűjteni, földbe mélyülő objektumokat nem találtunk. A kerámiatöredékeket feltehetően nagyobb esőzések során a víz mosta ide. A feltárt terület ÉNy-ról DK felé emelkedik 336.98 m B. f. magasságtól 342.84 m B. f. magasságig, csaknem 6 m-t. A legjellemzőbb pontok magasságát a 4. képen tüntettük fel.⁷ A legalacsonyabb pont az ÉNy-i sarok közelében 335.97 m B. f. Ez és ettől K-re a 336.39 m B. f. magasság azt jelzi, hogy ez a rész esett legközelebb a Méházi tóhoz, és a felszín a

hegy Ny-i peremétől befelé lejt. A feltárt terület Ny-i széle D felé egyre jobban emelkedik 341.18 m B. f. magasságig, az emelkedés átlagban alig 2.2 %. Az É-i oldal K-i felén, – ez már a Vörösföld-tető lába – az emelkedés meredekebb, itt eléri a 4 %-ot, de a telepjelenségek nem ezért ritkábbak, hanem azért, mert a felszínen jelentkezik már a vörös tufás réteg (2. kép 3.). A K-i oldalon az emelkedés D felé még az 1 %-ot sem éri el. A D-i oldalon először Ny, tehát a hegy pereme felől enyhén lejt, majd alig 1.7 %-os emelkedéssel éri el a feltárt felület legmagasabb pontját. A terület DNy-i sarkához közel egy Ny-K irányú, kb. 85 m hosszú, hozzávetőleg 35 m széles felületen a felszínen, ill. annak közvetlen közelében jelentkezik a bazalt, helyenként egészen nagy kövek (2. kép 4.). Ez a terület É és Ny felől meredeken emelkedik ki, az emelkedés eléri a 4 %-ot, D és K felé szinte vízszintes. Ezen a területen is alig találtunk telepjelenségeket, és a felszínen sem voltak kerámiatöredékek.

A tuskózás és a humuszréteg elhordása után egyenetlen, a teherautók által összejárt felületen egy kotróval még 5–10 cm-t levettünk a felszínből, hogy az elszíneződéseket pontosan bejelölhessük, ill. megfigyelhessük, hogy hol jelentkeznek leletek, elsősorban kerámiatöredékek. Ezeken a helyeken kutatóárkokat nyitottunk, összesen 319-et (2. kép 1.). Az árkok egy része negatívnak bizonyult, kerámiatöredékek csak a felső fél vagy egy ásonyomból kerültek elő, amelynek földje ugyanolyan sárga volt, mint a szűztalaj. Ezeken a felületeken talán egykori, a föld felszínére épített házakat jelölnek a leletek, amelyek talán szántás során kerültek mélyebb szintre.⁸ A kutatóárkokkal ill. az azok között lévő felületeken nyesselés összesen 620 objektumot találtunk és tártunk fel. A terület K-i szélén egy 10–15 m széles sávban hiányoztak a felszíni leletek és semmilyen földbe mélyített településobjektum nem került elő, ezért bizonyos, hogy a feltárás során a településrészlet É-i (Méházi tó egykori partja), Ny-i (a feltárt területet csak a védőtöltés választotta el a hegy meredek peremétől) és K-i szélét elértük. A területet D-ről is egy védőtöltés zárta le, ettől D-re a bükkös-tölgyes szálerdőben az aljnövényzet miatt eléggé kedvezőtlenek a „látási viszonyok“, mégis még 120 m-re a feltárás D-i szélétől is találtunk a felszínen kerámiatöredékeket ill. folyami kavicsot. Ez azt jelenti, hogy az egykori Méházi tótól D-re egy legalább 7 ha terület nagyságú település volt. Ezen kívül további települések, településrészek is lehettek ill. lehetnek. Bár a bányászattal megsemmisített területről csak néhány, nagyobb bronztárgy előkerüléséről van adatunk⁹ szinte bizonyos, hogy a meddő réteg letermelése során településeket, településrészeket pusztítottak el. Egy másik település vagy településrész a feltárt felülettől K-re, mintegy 200 m-re, a

Vörösföld-tető D-i, már kevésbé meredek oldalában található. 2004 őszén ebédszünetben elment gombászni néhány ásatási munkás. Gombát ugyan nem találtak, de elmesélték, hogy az avart félrehúzva ugyanolyan cserépdarabokat találtak, mint amilyenek a gödrekéből előkerültek. 2005 nyarán pedig Dr. Sisák István a Pannon Egyetem Georgikon Agrártudományi Kar oktatója segítségünket kérte, hogy földmintákat vehessen. A részére ásott kis gödrökből is kerámiatöredék és folyami kavics került elő. Helyét az 1. kép 7. jelzi.

A feltárás során óriási mennyiségű leletanyag került elő. A több mint 7 tonnányi kerámia, és a csaknem 80 kilónyi bronz döntő többsége jól keltezhető, ez alapján a települést az urnamezős kultúra fiatalabb szakaszában, a HaA₂–Ha B₁ periódusban, hozzávetőleg a Kr.e 10–9. században lakták.¹⁰ A következőkben nem az előkerült leletek keltezési kérdéseivel, hanem a feltárt településrészlet jellegének meghatározásával kívánunk foglalkozni. Ehhez segítségül hívhatjuk az előkerült objektumokat és leleteket. A mindennapi élet során a háztartásokban az egyik leggyakoribb tevékenység a gabona örleményből történő lepénysütés, ill. a szövés-fonás lehetett. Előbbire az őrlőkövek, utóbbira az orsógombok utalnak. A település térképén bejelöltük, hogy mely 89 objektumból került elő orsógomb (3. kép 2.) és mely 38 objektumból őrlőkö (3. kép 3.). Vannak ugyan foltok, ahol hiányoznak ezek a leletek, de végső soron eléggé egyenletesen a teljes feltárt területek előfordultak. Más a helyzet, ha a terménytároláshoz kapcsolódó vermeket és a sütés-főzéssel kapcsolatba hozható tűzhelyeket vetítjük a térképre. 43 enyhén tölcéses szájú, lefelé erőteljesen kiszélesedő vermet találtunk (3. kép 1.). Nem soroltuk ezek közé a csak egyik oldalukon kiszélesedő hűtövermeket.¹¹ A talaj- és az erdőművelés során a föld felszínére épített tűzhelyek megsemmisültek, de hét, a földbe mélyített objektumban – minden alkalommal a félig betemetett gödörben – kirakott kerámiatöredékekkel alapozott, jól átégett tűzhelyet találtunk (3. kép 5.). Nos a vermek a településrészlet ÉNy-i részén fordulnak elő a legsűrűbben, de megtalálhatók a középső sávban és az ÉK-i részen is, viszont egyetlen darab sem került elő a D-i – DK-i részen. A tűzhelyekkel hasonló a helyzet. A vermek előkerülési határát egy vonallal jeleztük a 3. képen.

A feltárás során nemcsak a hulladékgödörbe véletlenül belekerült kisebb bronz darabkákat és bronztárgyakat találtunk, de 12 tudatosan elrejtett bronz raktárleletet és egy aranykincset is (4. kép 4–7.). Előbbiek között van amelyik súlya még a 0.1 kilogrammot sem éri el, és van amelyik meghaladja a 36 kilót. A közepes súlyú raktárleletekben is előfordulnak bronz bucatöredékek, a nagyobb raktárleletek többségét is a bucak ill. a bucatöredékek teszik ki. Ezek

önmagukban is jelzik, hogy a településen bronzfeldolgozást is folytattak. Ezt a feltételezést megerősítheti, hogy két raktárlelet hat ill. hét tokos kalapácsot is tartalmazott, amik a bronzkovácsok legfontosabb eszközei lehettek.¹² De nemcsak a raktárleletek utalhatnak bronzművességre, sokkal inkább a bronz ötvözéséhez használt adalékanyagok, az öntőformák, és az öntőtégelyek előfordulása. A település térképén feltüntettük, hogy hol találtuk a három adalékanyagot (4. kép 3.), és melyik 51 objektumban volt öntőforma vagy öntőforma töredék (4. kép 1.), ill. melyik 102 objektumból került elő öntőtégely töredék (4. kép 2.). A bronz raktárleletek egy-egy keskeny É-i és K-i sávától eltekintve nagyjából egyenletes eloszlást mutatnak, csak a DK-i sarok közelében került elő egymáshoz feltűnően közel az egyik nagy súlyú – tokos kalapács készletet is tartalmazó – raktárlelet és az aranykincs. Az öntőforma- és az öntőtégely töredékek a település minden részén előfordultak, de különösen sűrűn a feltárt terület DK-i részén, egy hozzávetőleg háromszög alakú részen. Ez csak nagyjából egyezik meg azzal a felülettel, ahol nem kerültek elő tároló vermek, mégis összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a feltárt terület É-i – ÉNy-i részén inkább a lakóövezetekkel, míg a D-i – DK-i részen a bronzfeldolgozással kapcsolatos településjelenségek és leletek a jellemzőek. Mire következtethetünk ebből? Talán arra, hogy a Várvölgy–Nagy-Lázhegyen feltárt magaslati, erődített település feltárt résztelepülését elsősorban bronzfeldolgozással foglalkozó kézművesek és talán kereskedők lakták. A bronzkorban élesen elvált egymástól a fémnyerés és a fémfeldolgozás mestersége. A Jockenhövel felvetette a kérdést, hogy a bronzfeldolgozást „hivatásos kézművesek” végezték-e? Úgy vélte, hogy az egyszerűbb bronztárgyak, ékszerek elkészítése csak bizonyos gyakorlottságot igényelt, de a „csúcskészítmények” előállítására csak a főhivatású, igazi iparművesek voltak képesek.¹³ Valószínű, hogy a későbronzkorban még nem volt olyan erőteljes a társadalmi differenciálódás, és az itt élőknek csak egy része végezte főhivatásként a bronzfeldolgozást, a többiek emellett kivethették részüket az élelmiszertermelésből is. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy a résztelepülés É-i – ÉNy-i részén az itt élő kézművesek és talán kereskedők lakóházai, és az azokhoz kapcsolódó gazdasági épületek állhattak, és a bronzfeldolgozás különösen tűzveszélyes tevékenységét, térben elkülönülve, az uralkodó É-i – ÉNy-i szélirányt figyelembe véve, a település D-i – DK-i részén létrehozott műhelyeikben végezték. A bronzfeldolgozással kapcsolatos leleteink közül hiányoznak a fuvócsövek. Holott ilyenek az É-Dunántúlon pl. Velemszentvidről, a Sághegyről és Környéről is ismertek.¹⁴ Elképzelhetőnek tartjuk, hogy az olvasz-

tókohók működtetéséhez nem is nagyon használtak fuvócsöveket, hisz a munka során magunk is tapasztaltuk, hogy a platon szinte folyamatosan fúj a szél, és az mindig erősebb, mint lent a völgyben. Egyszerű szélterelőkkal viszonylag könnyen biztosíthaták a kohók működtetéséhez szükséges légmennyiséget. Meg kell még jegyeznünk, hogy a feltárás során egyetlen kutat sem találtunk, holott a bronzkorból szép számmal ismerünk deszkával bélelt kutakat. Erre talán az lehet a magyarázat, hogy a vízzáró agyagréteg alá nem mentek le, így pedig tapasztalatból tudták, hogy az ásott kutakba nem jön víz. Elképzelhető, hogy a függőleges oldalú, mélyebb, kerek gödrök egy része ciszternaként működött. A háztetőkről lecsurgó esővizet gyűjthették össze bennük. A munka során magunk is tapasztaltuk, hogy egy-egy kiadósabb eső után a feltárt gödrökben még egy hónap múlva is állt a víz! Ettől függetlenül bizonyos, hogy az itt lakók vízszükségletének döntő részét a Méházi tó fedezte.

Milyen házak és műhelyek állhattak ezen a településen? Az urnamezős településekre a föld felszínére épített kiscsaládi házak a jellemzőek, méretük 9–22 m²-től 50–60 m²-ig terjedt,¹⁵ de voltak 100 m²-t meghaladó alapterületű közösségi épületek is. Nehezen értelmezhetők az ún. lakóteknők, amelyek feltűnően nagy méretűek és nem tartozik hozzájuk cölöplyuk vagy csak egyetlen cölöplyukat találtak a belsejükben.¹⁶ Az, hogy tűzhelyet is megfigyeltek nem feltétlen jelenti, hogy épület volt felettük, amire a várvölgyi, hulladékgyűjtőbe telepített tűzhelyek is utalhatnak. Több későbronzkori településen figyeltek meg cölöpszerkezetes épületeket. A feltárt területen legalább 65 cölöplyukat találtunk (2. kép 2.). Volt, ahol ez teljesen egyértelmű volt, – némelyiknél még azt is megfigyelhettük, hogy a vége ki volt hegyezve – de cölöplyuknak minősítettük a kerek, függőleges oldalú, legfeljebb 60–70 cm átmérőjű lyukakat is. A cölöplyukak a megnyesett felületbe 5–50 cm-t mélyültek, tehát az eredeti felszínbe kb. 35–85 cm-t mélyre lehetnek ásva. Elképzelhető, hogy néhány valamivel nagyobb, kerek objektum is cölöplyuk volt eredetileg. Előfordult, hogy három ill. négy cölöplyuk egyvonalban került elő egymástól hozzávetőleg 2 ill. 4 m-re. Ez a 251., 248., 239. és 237. objektum, ill. a 235., 242. és 243. objektum a feltárt terület ÉK-i sarkánál (5. kép A.) Ha feltételezzük, hogy a nagyobb távolság közepén egy cölöplyuk sekélyebb volt, és ezért nem találtuk nyomát, négy ill. öt cölöp lehetett egy vonalban, amelyek egy tetőszerkezetet tartottak (5. kép B.). Lehet, hogy a szarufák a földfelszínre támaszkodtak, és a feltehetően gazdasági rendeltetésű épületnek nem is volt felmenő fala. De az is elképzelhető, hogy az épület tengelyében a szelement tartó ágasfákat mélyebbre ásták, a helység külső vonalába ásott cölöplyukak

pedig sekélyebbek voltak és megsemmisültek. Ez utóbbi esetben is nyitott, fészker szerű épültre kell gondolnunk, mert paticsfalra utaló agyagrögöket nem találtunk. Persze másféle rekonstrukció is elképzelhető. A 248., 250., 251. és 254. objektum egy csaknem szabályos, hozzávetőleg 2.7 x 7.0 m-es, tehát mintegy 19 m²-es, hosszényszög alaprajzú, fészkerszerű épület négy sarkát jelezheti (5. kép B.). Ettől D-re, ha feltételezzük, hogy a 229. és a 238. objektum gödrét eredetileg cölöplyuknak ásták, vagy a későbbiekben e gödrökkel korábbi cölöplyukak nyomát semmisítették meg, akkor a 241. és a 244. objektummal, – amelyek bizonyosan cölöplyukak voltak – egy hozzávetőleg 4.5 x 4.5 m-es, tehát mintegy 18 m² alapterületű, az előzőhöz hasonlóan nyitott oldalú, épület négy sarkát jelezhetik (5. kép B.). Más lelőhelyeken megfigyelték, hogy földbe mélyített objektumokat cölöplyukak vettek körbe, és feltételezték, hogy ezek a gödrök fedettek voltak.¹⁷ De ezek a gödrök többnyire kisméretűek voltak, igaz, hogy a Balatonboglár-Berekre dülő lelőhelyen egy nagyméretű, egyenetlen aljú gödör szélét kísérték cölöpök.¹⁸ Ennek ellenére nem tartjuk valószínűnek, hogy a lelőhelyünk K-i oldalának közepén feltárt 358. objektumunknál is hasonló helyzetről lehetett szó. Egyrészt a gödör túl hosszú, hiszen meghaladja a 15 m-t, másrészt csak négy cölöplyuk került elő, igaz, hogy a felszín magasabb részén (2. kép). Az is előfordul, hogy egy-egy földbe mélyített objektum belsejében kerültek elő cölöplyukak, mint az említett Budapest, Sztegora utcai „lakóteknőben“, de a több mint 10 m hosszú, teljesen alakatlan formájú, egyenetlen aljú 598. objektumunk aljába mélyülő öt cölöplyukból sem tudunk rekonstruálni egy épületet.

A lelőhelyünk DK-i sarkához közel egy igazi cölöpkonstrukció nyomaira bukkantunk. Itt É–D irányban, egymástól nagyjából másfél m-re három cölöplyuk került elő (6. kép, 308–309–310. objektum). Mintegy 2 m-re Ny-ra újabb három cölöphelyet találtunk, a 311–312–313. objektumokat, de ebbe a sorba illik negyedik cölöpként az 578. objektum is. E cölöpsortól Ny-ra újabb 2 m-re ismét három cölöplyuk került elő, a 315., a 323. és az 577. objektum. Egyértelmű, hogy eredetileg egy 12 cölöpből álló, hozzávetőleg 4.2 x 4.6 m-es, tehát kb. 18.9 m² alapterületű épültre bukkantunk, csak a két szélső cölöpsorból hiányzik egy-egy cölöp (6. kép C. és D.) A K-i cölöpsor folytatásában került elő a 607. és a 611. objektum cölöplyukja, a Ny-i folytatásában pedig a 301. objektum, a 10. bronzkincs gödre, ill. a 422. objektum, amelyből az aranykincs került elő. Ha a fantáziánkat eleresztjük, és feltételezzük, hogy a két leletet kihúzott cölöpök gödreibe rejtették, akkor egy kb. 4.5 x 2.8 m-es épültre következtethetünk (6. kép C.), sőt ha a 424. és

608. objektumokról feltételezzük, hogy korábbi cölöpök helyét semmisítették meg velük, egy nagyobb, csaknem 4.5 x 8 m-es, nyitott oldalú gazdasági- vagy melléképültre is következtethetünk (6. kép D.). De elképzelhető, hogy a két épület cölöplyukjai összetartoztak, és egy megaronos ház rekonstruálható belőlük (6. kép B.). Ennek viszont ellentmond, hogy az előtér így az É-i oldalon helyezkedett volna el, nem beszélve arról, hogy egy ilyen épülettel inkább a lakóövezetben kellene számolnunk. Az ilyen sűrűn elhelyezkedő cölöpökből készült házszerkezet nem ismeretlen a későbronzkori településeken. A Lovčičky-i település „H“ épületének szerkezete 3 x 3 cölöpből állt, hozzávetőleg 3 x 4 m területen, de ugyanitt a „G“ épület a 6. kép D-nek megfelelően két sorban 4–4 cölöpből állt.¹⁹ Hasonló cölöpszerkezetű és méretű építmények Németországból és É-Európából is ismertek.²⁰ A viszonylag kis méret ill. a cölöpök sűrűsége miatt joggal vetődött fel, hogy ezek az épületek cölöplábon álló tárolók lehettek.²¹ A megaronos alaprajz sem ismeretlen.²² Bár a cölöpszerkezetes épületek döntő többsége két oldalról agyaggal betapasztott sövényfallal rekonstruálható, már Dombay J. feltételezte, hogy a pécsváradai épületek boronafalúak voltak, mert „jelentősebb mennyiségű paticsot“ nem találtak. Persze ő nem igazi boronatechnikájú falakra gondolt, hanem úgy vélte kettéhasított gömbfákat erősítettek az oszlopokhoz, a hézagokat pedig sárral tömítették el.²³ Jobb rekonstrukciónak tűnik a Říhovský által javasolt zsilipes megoldás, amikor az oszlopokba vésett vájatokba csúsztatják egymásra a megfaragott végű gerendákat.²⁴ A mi cölöpszerkezeteink környezetében is alig került elő paticsmaradvány, ezért joggal feltételezzük, hogy a mi épületeink is hasonló falakkal rendelkeztek.

A feltárás során szép számmal találtunk különálló, vagy egymástól 3–5 m-re elhelyezkedő cölöpöket, de ezekből tapasztott padló vagy egyéb épültre utaló nyom hiányában nem tudunk semmilyen épületet rekonstruálni.²⁵ Nemcsak a bemutatott cölöpszerkezetű épületek környezetében hiányzott a patics törmelék. A feltárás során a hulladék-gödrökből több mint 7 tonna kerámiatöredék került elő, az átégett agyagtapasztás mennyisége ennek húszad részét is alig érte el. Áglenyomatot csak néhány darabon tudunk megfigyelni, a tapasztásdarabok többsége tűzhelyből származhatott. Ezért joggal feltételezzük, hogy a Várvolgy–Nagy-Lázhegyen a későbronzkori házak döntő többsége boronatechnikával készült.²⁶ Ezeknek a föld felszínére épített házaknak egy szántást követően, vagy a humuszréteg lehordása után semmilyen nyoma nem maradt.²⁷ Így azt sem tudjuk megbecsülni, hogy hány lakóház állhatott a feltárt felületen. Egyik lehetőségként mutatjuk meg a 3. képen, hogy hol vannak

nagyobb üres felületek a település lakóövezetében. A berajzolt körök átmérője 12 m, néhol szinte házsorok is feltételezhetők. Persze nem csak ott állhattak lakóházak és gazdasági épületek, ahol nem kerültek elő objektumok, hisz az eddigi telepfeltárások során több helyen találtak olyan épületeket, amelyek belsejében verem vagy más gödör került elő.²⁸

A Várvölgy–Nagy-Lázhegyi magaslati, erődített település bizonyára központi szerepet játszott szűkebb vagy tágabb környezetében. A Jockenhövel 50–150 km² nagyságúra becsülte a központi településekhez tartozó territórium nagyságát, amely természetesen több nyílt települést is magába foglalt. Az erődített települések lakossága elérhette szerinte az 1000 főt, a territórium – a törzs – pedig összesen a 2000-es lélekszámot.²⁹ A várvölgyi platón, tekintve a 160 hektáros területet, és azt, hogy a feltárt intenzív településrészleten kívül, mint láttuk további résztelepülésekkel is számolni kell a lelőhelyen, elképzelhetőnek tartjuk, hogy az összlétszám esetleg meghaladta az 1000 főt is. A feltárt településrészen a leletek és a telepjelenségek alapján feltételeztük, hogy elsősorban a bronzfeldolgozással és az ehhez kapcsolódó kereskedelemmel kapcsolatos tevékenységet folytatók élhettek. Az erődített magaslati településen jelen lehetett a társadalmi

piramis csúcsán álló harcosok rétege is. Erre utalhat, hogy lelőhelyünkön megtalálható(k) a tumulus(ok), a törzsi vezető réteg jelenlétének bizonyítéka(i).³⁰ Már Nováki Gy. feltüntetett a lelőhely felmérését mutató térképén két tumulust (1. kép 4.). Ezeket mi sajnos nem találtuk meg, de a közelében ráleltünk egy legalább 20–25 m átmérőjű és még ma is csaknem 3 m magas halomsírra,³¹ amit a tetején látható enyhe besüllyedés alapján már bizonyára kiraboltak. Persze ez nem jelenti azt, hogy ne számolhatnánk itt még a tudomány számára fontos leletekkel. De a vezetőréteg jelenlétére utalhat az is, hogy a lelőhelyen két aranykincs is előkerült már,³² és a bronz depot-kban előfordulnak a fegyverek, a bronzedények és a kocszi alkatrészek.³³

A jóváhagyott bányaműszaki terv alapján a következő években a bánya már csak a mostani feltárástól ÉK-re, a Vörösföld-tető túlsó oldalán terjeszkedhet, de annak a területnek a nagy részéről a meddő réteget már korábban letermelték, és így a kulturrétegeket megsemmisítették. A Nagy-Lázhegy D-i, még érintetlen harmadát már nem fenyegeti ez a veszély, mert az oktatási és kulturális miniszter a 2/2006 (VII. 19.) sz. OKM rendelettel ezt a területet kiemelten védett régészeti lelőhellyé nyilvánította.

Jegyzetek:

- ¹ A lelőhely átnevezésének magyarázata MÜLLER 2006b. 227. 1. jegyzet
- ² NOVÁKI 1991.
- ³ A meglévő és a bányászás során megsemmisített tavak helyét feltünteti Nováki Gy. térképe (NOVÁKI 1991. 160. 2. kép).
- ⁴ JOCKENHÖVEL 1996. 209.
- ⁵ JÄGER–LOŽEK 1987. 16. és 26.
- ⁶ M7 Somogy
- ⁷ Az ásatási térkép elkészítéséért, a pontok magasságának meghatározásáért a ZMMI becsehelyi térinformatikai munkatársainak, Soós Zsoltnak és Vadász Norbertnek tartozom köszönettel.
- ⁸ A faluban élő hagyomány szerint beerdősülése, beerdősítése előtt itt jó minőségű szántóföldek voltak.
- ⁹ MÜLLER 2006b. 228.
- ¹⁰ MÜLLER 2006a.; MÜLLER 2006b.
- ¹¹ MÜLLER 2006b. 229.
- ¹² Most nem kívánunk foglalkozni azzal a kérdéssel, amely a raktárleletek funkcióját érinti. A két bronzkovács eszközkészletről joggal feltételezhetjük, hogy tulajdonosaik a szerszámaikat, ép és újraolvasztásra váró töredékes tárgyaikat ill. nyersanyag készletüket valamilyen támadás elől rejthették el itt, de meg kell jegyeznünk, hogy

- S. Hansen nagy összefoglaló munkájában, minden raktárleletet szakrális rendeltetésűnek tartott, és éppen a dunántúli-burgenlandi „depot-régió” egyik jellemzőjének tartja, hogy kalapácsokat is tartalmaznak a raktárleletek. HANSEN 1994. 125., 233., 357. és 390–396.
- ¹³ JOCKENHÖVEL 1996. 213.
- ¹⁴ AMBS 1990. 269. 12. kép.
- ¹⁵ MATÚZ 1997. 216.; A felsőtárkányi házak is a kisebb alapterületűek közé tartoztak (MATÚZ 1992.). A békési Várdombon volt olyan lakóépület amelynek alapterülete az 5 m²-t sem érte el, ill. 4 m²-nél kisebb gazdasági épületet is találtak (BANNER 1955.; VARGHA 1955.).
- ¹⁶ KŐSZEGI 1988. 106–107. csak azt írta, hogy a Budapest, XI. Sztregova utcai és a Budapest, IV. Káposztásmegyér–Pavilon lelőhelyeken „nagyobb kiterjedésű lakóteknő” maradványaira bukkantak, tűzhely nyomaival, járószínttel és az előbbi közepén egy cölöplyukkal. A 17 és 30 m hosszú, 50–160 cm mély „lakóteknők” szerkezete nem rekonstruálható (MATÚZ 1997. 213.). Az objektumok környezetében nem került elő nagyobb mennyiségű patics.
- ¹⁷ Pl. Pécsvárad–Aranyhegy, 1942/III. 80. objektum (DOMBAY 1959. 85. 16. kép); Slupca, Lengyelország, Korún vajdaság (BUKOWSKI 1990. 88–89. és 2. kép).
- ¹⁸ M7 Somogy, II. 30.

- ¹⁹ ŘÍHOVSKY 1966. 78–79. és 73. 10. kép.
- ²⁰ MÜLLER 1997. 4. kép 221–2, 203–23., 11. kép Perleberg 3. ház, 12. kép Boomborg 3. ház, 14. kép Boomborg 33. ház.
- ²¹ MÜLLER 1997. 168., talán a népi építészetből ismert, emeletes „kástukhoz“ hasonlóan.
- ²² Pécsvárad–Aranyhegyen a mi rekonstrukciónkhoz hasonlóan a kisebb helyiséghez egy nagyobb előtérrel fel-tételeztek (DOMBAY 1959. 77. 11. kép). A Lovčičky-i „J“ épületnél az előcsarnok a kisebb, de az egész épület alig 2.5 x 5.5 m (ŘÍHOVSKY 1966. 82. és 73. 10. kép).
- ²³ DOMBAY 1959. 84.
- ²⁴ ŘÍHOVSKY 1966. 78–79.
- ²⁵ A felsőtárkányi településen két épületet is sikerült rekonstruálni 1–1 cölöplyuk alapján (MATÚZ 1992. 50. 15. kép; MATÚZ 1997. 224. 11. kép).
- ²⁶ Boronaházakra vonatkozó adatok BUKOWSKY 1990. 91–93.; MATÚZ 1997. 213., 216. A Pritzen 42. lelőhelyen a későbronzkori ház helyén nem kerültek elő cölöplyukak, és az átégett, háromszög alakú agyagtapasztás darabok egyértelműen a boronaház gerendái közötti tapasztásból származnak (BÖNISCH 1999. 76–77. és 81. 77. kép.; BÖNISCH 2005. 445.).
- ²⁷ A Balatonboglár–Berekre dülő, a Balatonborlár–Bor-
- kombinát, az Ordacsehi–Bugaszeg és az Ordacsehi–Kistöltés lelőhelyeken feltárt későbronzkori településeken csak vermek és egyéb gödrök kerültek elő, sem házak vagy épületszerkezetek nem kerültek elő (M7 Somogy, I. 5., II. 15., 26., 28., III. 6–8., 41.)
- ²⁸ Pl. BUKOWSKY 1990. 93. 11. kép, 94. 13. kép.
- ²⁹ JOCKENHÖVEL 1996. 210–212.
- ³⁰ PARE 1996. 226–227.
- ³¹ Köszönetet mondok Havasi Bálintnak, aki a halom pontos helyét bemérte és a 10.000-es térképen rögzítette.
- ³² Már 1926-ban találtak tuskózás közben egy nagyobb aranykincset (TOMPA 1928.), ami egyértelműen lelőhelyünk DNy-i részén került elő (MÜLLER 2006b. 227.). Helyét az 1. kép 3. mutatja. 2005-ben pedig a mi feltárásunkon került elő egy 110 grammos aranykincs (MÜLLER 2006b. 231. 5. kép).
- ³³ JOCKENHÖVEL 1996. 212. A mi feltárásunkon is előkerült egy szép szűrőüst, de a korábbi években a bánya területén bronzedényeket is találtak, amelyek a Laczkó Dezső Múzeumba kerültek (REGENYE 2003. 86–87.).

Itt szeretnék köszönetet mondani Szakács Gézának, aki a megelőző feltárás kezdetétől befejezéséig ásatási technikusként segítette munkámat.

Irodalom:

- AMBS 1990
Ambs, R.: Metallverarbeitung in einer spätbronzezeitlichen Höhensiedlung bei Bellenberg (Schwaben). BayVor 55 (1990) 257–271.
- BANNER 1955
Banner J.: Bronzkori házak a békési Várdombon. ArchÉrt 82 (1955) 143–150.
- BÖNISCH 1999
Bönisch, E.: Brandschutt eines bronzezeitlichen Hauses von Pritzen am ehemaligen Tagebau Greifenhain. In: Ausgrabungen im Niederlausitzer Braunkohlenrevier - 1998. Arbeitsberichte zur Bodendenkmalpflege in Brandenburg 3. Pritzen, 1999. 73–81.
- BÖNISCH 2005
Bönisch, E.: Begrabene Häuser? Brandschutt mit bronzezeitlichem Hausinventar. In: Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet. Hrsg.: Horjes, B. – Jung, R. – Kaiser, E. – Teržan, B. Bonn, 2005. 445–462.
- BUKOWSKY 1990
Bukowsky, Z.: Zum Stand der demographischen und siedlungsgeschichtlichen Forschung zur Lausitzer Kultur im Stromgebiet von Oder und Weichsel. APA 22 (1990) 85–119.
- DOMBAY 1959
Dombay J.: Kőrézkori és koravaskori település nyomai a pécsvárad Aranyhegyen. JPMÉ 1958. Pécs, 1959. 53–102.
- HANSEN 1994
Hansen, S.: Metalldeponierungen der Urnenfelderzeit zwischen Rhönetal und Karpatenbecken. UPA 21/1–2. Bonn, 1994.
- JÄGER – LOŽEK 1987
Jäger, K-D – Ložek, V.: Landesausbau zur Urnenfelderbronzezeit und während des Mittelalters im östlichen Mitteleuropa. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Praha, 1987.
- JOCKENHÖVEL 1996
Jockenhövel, A.: Siedlung, Landschaft und Wirtschaft in Zentralmitteleuropa. In: Bellardelli, C. – Peroni, R.: The Bronze Age in Europa and the Mediterranean. Froli, 1996. 209–222.
- KŐSZEGI 1988
Kőszegi F.: A Dunántúl története a későbronzkorban. BTM Műhely 1. Bp. 1988.
- M7 Somogy
Az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárásai I–II–III. Kaposvár, 2004.
- MÜLLER 1997
Müller, U.: Die Gebäude der späten Bronze- und der Urnenfelderzeit im erweiterten Mitteleuropa. In: Haus und Hof in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Hrsg.: Beck, H. – Steuer, H. Göttingen, 1997. 162–192.
- MÜLLER 2006a
Müller R.: Várvolgy–Kis-Lázhegy. RégKut 2005. Bp. 2006. 334–335.

MÜLLER 2006b

Müller R.: Várvölgy–Nagy-Lázhegy későbronzkori földvár kutatása. In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk.: Kovács Gy. – Miklós Zs. Bp. 2006. 227–236.

NOVÁKI 1991

Nováki Gy.: Várvölgy–Kis-Lázhegy későbronzkori földvára. *ZalMúz* 3 (1991) 155–162.

PARE 1996

Pare, Ch.: Settlement and Social Organisation in Bronze Age Central Europe. In: Belladrelli, C. – Peroni, R.: *The Bronze Age in Europa and the Mediterranean*. Froli, 1996. 224–230.

REGENYE 2003

Regenye J.: Bronzkori lakoma. in: *Térjünk a tárgyra*. Szerk.: Tóth G. P.- Schleicher V. Veszprém, 2003. 86–87.

ŘÍHOVSKY 1966

Řihovský, J.: K poznání sídlišních forem v kultuře středodunajských popelnicových polí. Zur Kenntnis der Siedlungsformen in der mitteldonauländischen Urnenfelderkultur. *ČMM* 15 (1966) 61–95.

TOMPA 1928

Tompa F.: A felsőszidi lelet. *ArchÉrt* 42 (1928) 204–207.

VARGHA 1955

Vargha L.: A Békés-várdombi bronzkori építmények rekonstrukciója. *ArchÉrt* 82 (1955) 151–156.

Die Struktur des in Várvölgy am Nagy-Lázhegy erschlossenen, spätbronzezeitlichen Höhensiedlungsdetails

Das cca. 160 ha große Plateau des Basaltberges Nagy-Lázhegy in der Gemeinde Várvölgy ist die größte späturnenfelderzeitliche Höhensiedlung Transdanubiens. Das 1950 eröffnete Basaltbergwerk zerstörte bis heute etwa die Hälfte der Oberfläche. Zwischen 2003 und 2006 haben wir im Rahmen einer vorbeugenden archäologischen Ausgrabung am Süd-Ufer eines ehemaligen Binnensees, eine Fläche von 48.000 m² freigelegt. Die Oberflächenfunde beweisen, daß dieser Teilsiedlung etwa 7 ha groß war. Am Plateau befinden sich noch weitere Teilsiedlungen.

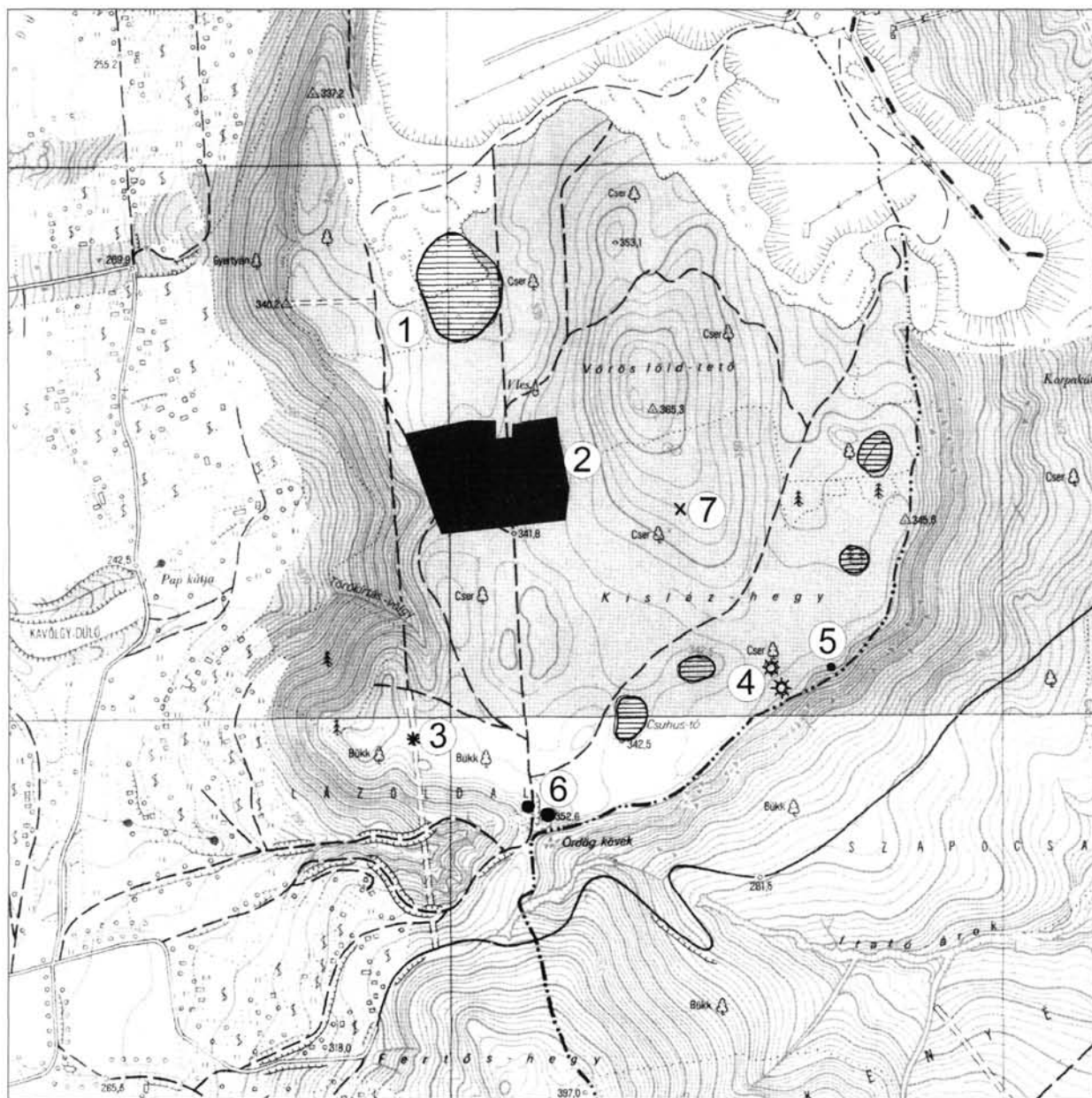
Zur Bestimmung der Struktur der Siedlung untersuchten wir die Funde und Befunde. Mit dem Pflügen und dem Waldbau wurde die oberste Erdschicht zerstört, so fanden wir keine Spuren der Fußböden der auf die Erdoberfläche gebauten Häuser. Für Wohnhäuser können wir die Spinnwirtel und die Mühlsteine als charakteristische Funde, die Pfostenlöcher, die Speichergruben und die offenen Herde als charakteristische Befunde bestimmen. Die Verbreitung der Spinnwirtel und der Mühlsteine ist ziemlich gleichmäßig, aber die 43 Speichergruben und die 7, in halb zugeschütteten Abfallgruben gefundenen Herde kommen nur im NW-Teil vor (Abb. 3.).

Wir haben 12 Bronzedepts, mit Gewicht zwischen 0.1 und über 36 Kilo gefunden. In den zwei größten Depots befanden sich auch 6 bzw. 7 Tüllenhammer. Weiters kam ein Goldfund – über 110 Gramm – ans Tageslicht. Die Bronzedepts verteilen sich mit Ausnahme eines engen Streifens am N- und O-Rand relativ gleichmäßig. Viel charakteristischere Funde

sind die Gußmodel und die Gußtiegelbruchstücke. Die ersteren fanden wir in 51, die letzteren in 102 Gruben. Sie kommen an der ganzen Siedlung vor, aber dichten sich im SO-Teil (Abb 4.). Daraus schließen wir, daß die Siedlung hauptsächlich von Bronzeschmieden und Händlern bewohnt war und der NW-Teil der Siedlung eher als Wohnbezirk, der SO-Teil, entsprechend der herrschenden Windrichtung als Bronzewerkstattbezirk benützt wurde.

Wir haben mindestens 65 Pfostenlöcher gefunden (Abb. 2.). Die meisten stehen allein, oder so weit voneinander, daß mehrere kaum zu einer Konstruktion gehören konnten. In der Nähe der NO-Ecke befinden sich 2–4 m voneinander entfernt 3 bzw. 4 Pfosten in einer Reihe (Abb. 5.). Sie konnten die Dachkonstruktion von Lagergebäuden ohne Wände halten. In der Nähe der SO-Ecke fanden wir ziemlich nah zueinander 4x3 Pfosten, die als gestelzter Speicher sich rekonstruieren lassen, aber einbezogen die umliegenden und die hypothetischen Pfostenlöcher sind auch andere Varianten möglich (Abb. 6.). Wir fanden kaum durchbrannte Lehmverschmierungsbruchstücke und auch diese stammen meistens von Herdplatten, deshalb nehmen wir an, daß die Häuser und Gebäuden dieser Siedlung hauptsächlich Blockwandbauten sein konnten, und auch bei den Pfostenkonstruktionen müssen wir aus waagerechten Bohlen gebildeten Wände voraussetzen. Die Häuser konnten in erster Linie an den freien Plätzen stehen (Abb.3. 4.).

Übersetzt von Róbert Müller

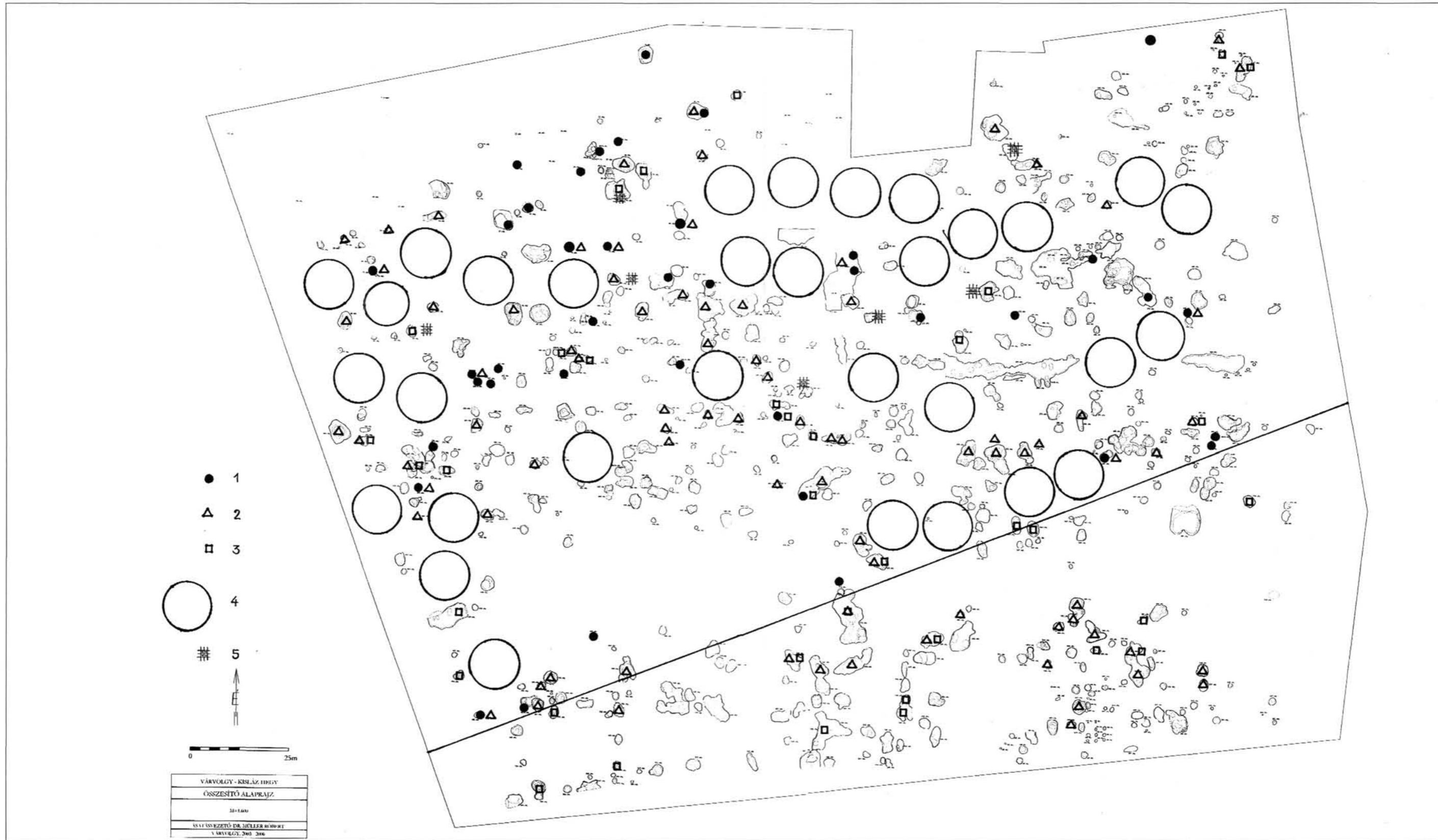

1. kép: Várköly–Nagy-Lázhegy. 1: a Méházi tó helye; 2: a feltárt felület; 3: az 1926-ban talált aranykincs helye; 4: a Nováki Gy. által talált tumulusok helye; 5: tumulus helye; 6: Órdögkövek, a település főbejárata; 7: településnyomok
 Abb. 1: 1: die Stelle des Binnensees Méház; 2: die erschlossene Fläche; 3: die Stelle des 1926 gefundenen Goldschatzes; 4: die Stelle der durch Gy. Nováki gefundenen Tumuli; 5: die Stelle des Tumulus; 6: die „Teufelssteine“, der Haupteingang der Siedlung; 7: Siedlungsspuren

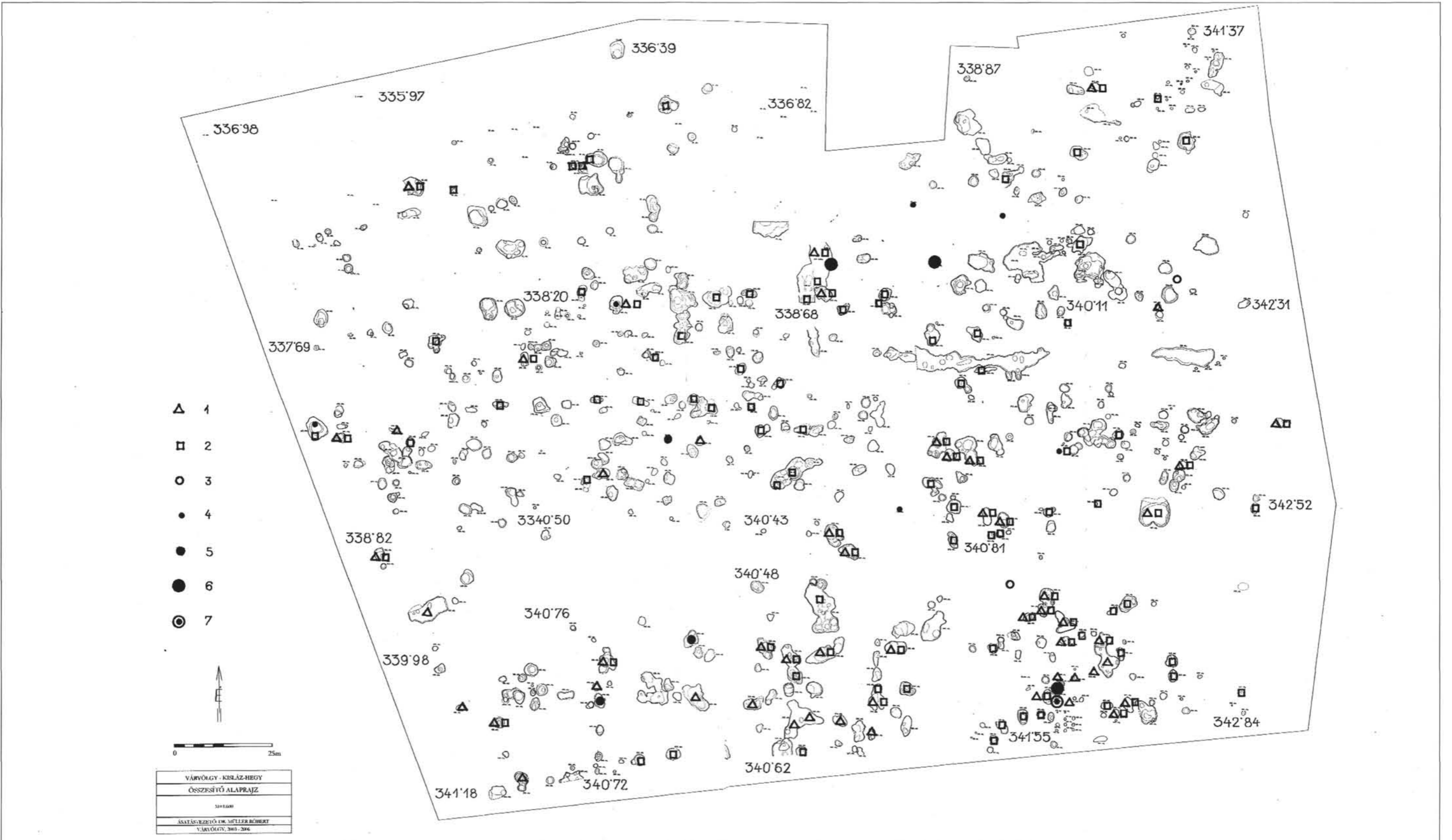

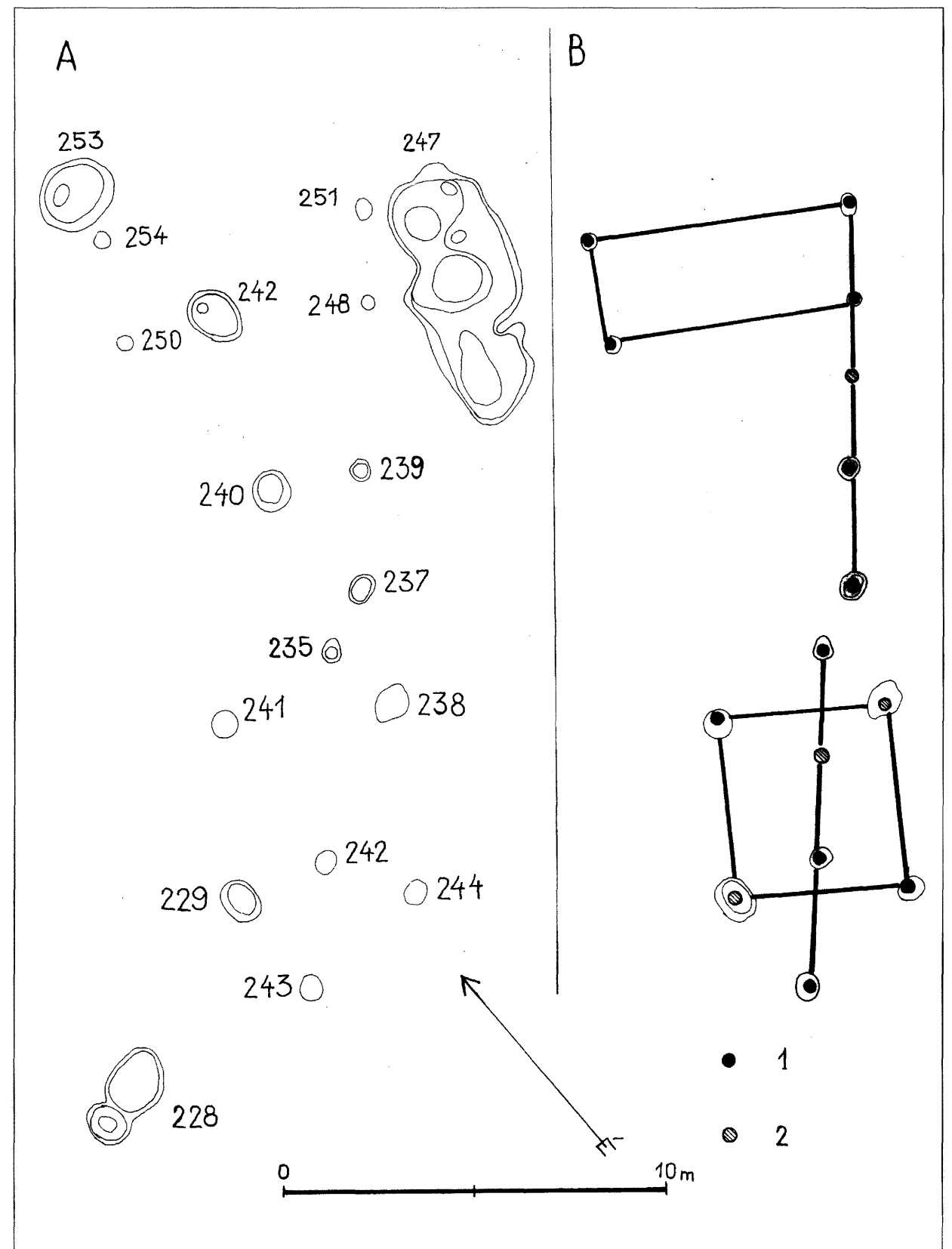
2. kép: Várvölgy–Nagy-Lázhegy, a feltárt felület. 1: kutatóárok; 2: cölöplyukak; 3: vörös tufa a felszínen; 4: bazaltkövek a felszínen
 Abb. 2: 1: Suchgräben; 2: Pfostenlöcher; 3: roter Tuff an der Oberfläche; 4: Basaltsteine an der Oberfläche

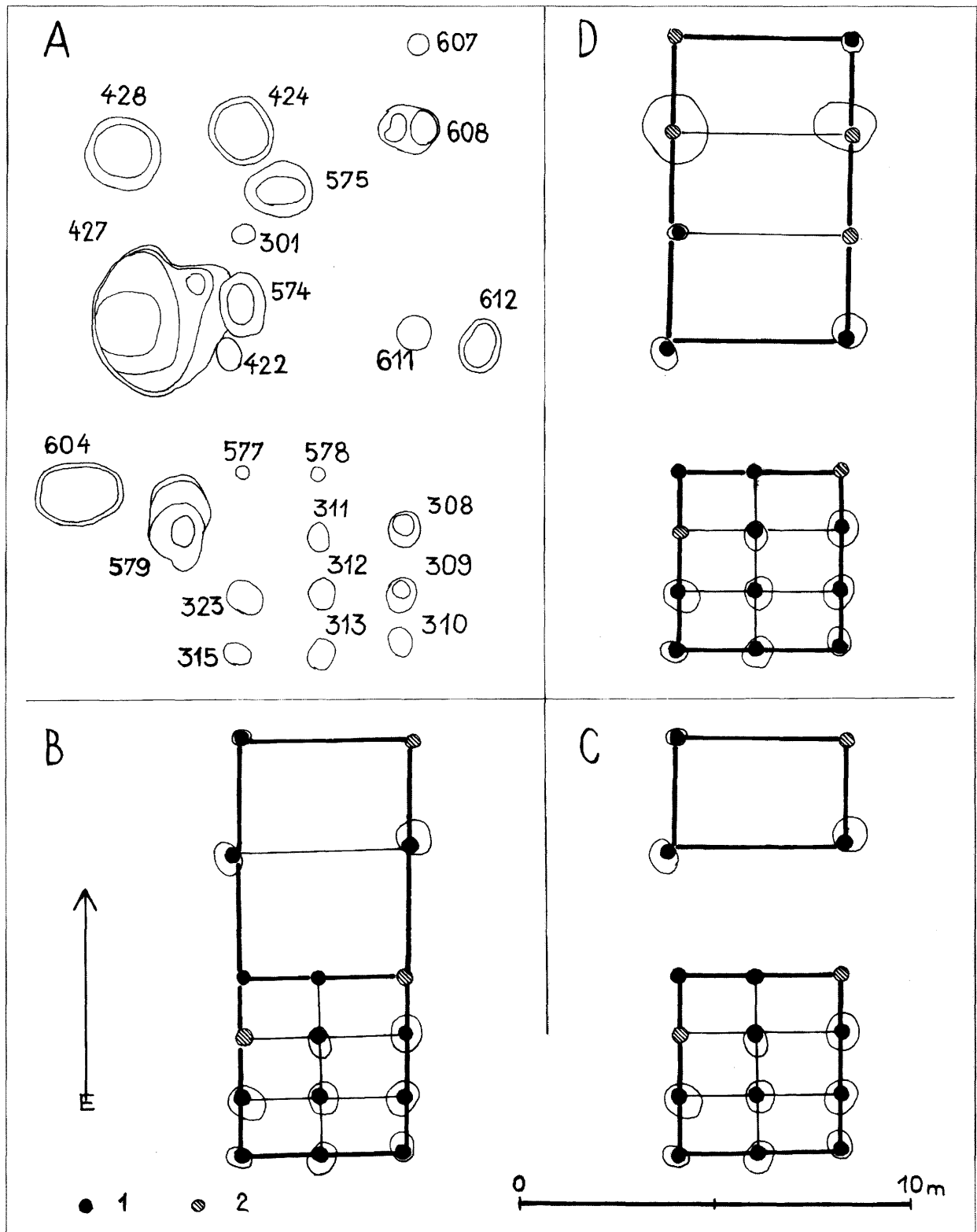
3. kép: Várvölgy–Nagy-Lázhegy, a feltárt felület. 1: tároló vermek; 2: orsógombok; 3: őrlőkövek; 4: lehetséges házhelyek; 5: tűzhelyek
 Abb. 3: 1: Speichergruben; 2: Spinnwirtel; 3: Mühlsteine; 4: mögliche Hausplätze; 5: Herde

4. kép: Várvölgy–Nagy-Lázhegy, a feltárt terület. 1: öntőformák; 2: öntőtégely töredékek; 3: adalékanyag ötvözéshez; 4: bronzlelet < 1 kg; 5: bronzlelet > 1 kg - < 10 kg; 6: bronzlelet > 10 kg; 7: aranylelet
 Abb. 4: 1: Gußmodel; 2: Gußtiegelbruchstücke; 3: Zuschlagstoff zur Legierung; 4: Bronzedepot < 1 kg; 5: Bronzedepot > 1 kg - < 10 kg; 6: Bronzedepot > 10 kg; 7: Goldschatz

5. kép: Várvölgy–Nagy-Lázhegy. A: településrészlet; B: cölöpszerkezetű épületek váza; 1: cölöplyuk; 2: feltételezett cölöplyuk
 Abb. 5. A: Siedlungsdetail; B: Gerüst der Gebäude mit Pfostenkonstruktion; 1: Pfostenloch; 2: hypothetisches Pfostenloch

6. kép: Várvölgy–Nagy-Lázhegy. A: településrészlet; B–C–D: cölöpszerkezetű épületek lehetséges vázai;

1: cölöplyuk; 2: feltételezett cölöplyuk

Abb. 6: A: Siedlungsdetail; B–C–D: mögliche Gerüste der Gebäude mit Pfostenkonstruktion;

1: Pfostenloch; 2: hypothetisches Pfostenloch

